

Sallai Balázs

„Az addig fennállott társadalmi rend megbontását elősegíteni törekedtek”

*Igazolási eljárások Debrecenben (1919–1920)**

E rövid terjedelmű írás az 1920-as „alkotmányos rend visszaállítását” követő időszak felelősségre vonási hullámának egy kisebb szegmensét, az ún. igazolási eljárást és dokumentumait veszi górcső alá. Az általános történeti megállapításokon és a jogi háttéren túl, mintegy a joggyakorlat illusztrációjaként a debreceni törvényhatóság igazolóbizottságának működését vizsgálja meg levéltári források felhasználásával. Ezen igazolóbizottság eljárási gyakorlatáról, anyagi és alaki jogértelmezéséről és az általa kiszabott szankciók jellegéről szól a tanulmány.

Az 1918–1919-es magyar válsághelyzet utáni visszarendeződés során mind az akkori hatalmi elit, mind a társadalom részéről igény merült fel arra vonatkozóan, hogy e zavaros időkben „helytelenül” viselkedő, különösen a Tanácsköztársaság diktatórikus rendszerét támogató, kiszolgáló egyéneket valamilyen módon felelősségre vonják: „A proletárdiktatúra bukása után, a rend visszatérével az országban mindenütt megindult a tisztítási folyamat, mely az állampolgároknak a kommün alatti magatartását vette vizsgálat tárgyává abban hivatali és egyéb kötelekben, amelyben az illető állott.”¹ Ennek számos eszköze volt, amelyek lehettek jogi szempontból legálisak (a legismertebb megoldás a büntetőperек lefolytatása volt, például a népbiztosok pere), illetve olyanok, amelyek nem tekinthetők legálisnak (így például a fehér terror során elkövetett cselekmények). Céлом egy eddig kevésbé feltárt legitím módot bemutatni: az ún. igazolási eljárást, illetve ennek működését Debrecen szabad királyi városban, a helyi törvényhatósági tisztviselők igazolási eljárásai kapcsán. Ám előzőleg szükséges néhány szót ejteni a módszertani és kutatástörténeti kérdésekről.

Egy nemrég megjelent kutatómódszertani kézikönyv szerint „nem érdemes a levéltári kutatásokat a ráfordítás-megtérülés koordináta-rendszerében elhelyezni, hiszen az is előfordulhat, hogy a kutatásra fordított időhöz képest szerénynek tűnik [az eredmény].”²

* A kézirat az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ 15008/1920. BM rendelet preambuluma

² Koi-Schweitzer, 2020: 485.

Ez sajnálatosan sokszor igaz is, de véleményem szerint ebben az esetben nem. A Balthazár-féle igazolóbizottság iratai egy kötetet (jegyzőkönyvek) és két dobozt tesznek ki az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára iratanyagán belül.³ A dobozokban az eljárásokhoz kapcsolódó hivatalos levelezés és bizonyítási anyagok találhatóak. Ez utóbbi egység igen sokszínű, s további köztörténeti kutatások számára is értékes forrásokat kínál. Az írott szövegeken (például „a proletárdiktatúra alatti szereplésükért felelősségre vont személyek kihallgatási és egyéb iratai”) kívül található benne jó állapotban fennmaradt plakátok, falragaszok (amelyek a lakosság tájékoztatását segítették elő), fotók, levelek, illetve megtalálható a debreceni forradalmi törvényszék néhány eredeti névtáblája is, amelyekből meg lehetett tudni, hogy kik voltak annak „bírái.” Külön érdekességet jelentenek a bizottsági jegyzőkönyvek, amelyek a testület döntéseit is rögzítik, mivel ezekről a határozatokról külön (hivatalos) okirat nem készült, vagy legalábbis nem áll rendelkezésre. Ezt a kapcsolódó iratanyagok is bizonyítják: a bizottság döntése folytán fegyelmi eljárás alá vont tisztviselők fegyelmeivel kapcsolatos forrásai között ugyanis nem található semmilyen hivatalos értesítés, legfeljebb az ezen eljárásokat elrendelő végzésekből vagy más dokumentumokból tudható meg az, hogy az igazolóbizottság kérte a fegyelmi eljárás lefolytatását. A kapcsolódó fegyelmi iratokról, processzusokról alább még lesz szó. E színes bázis szolgált az alább ismertetendő vizsgáldás alapjául.

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-én bekövetkezett bukása utáni időszakban az élet számos területén⁴ találkozhatunk ad hoc jellegű igazolóbizottságokkal, amelyeknek közös vonása, hogy működésük során valamilyen eljárásrendet követve vizsgálat alá veszik a meghatározott személyek (ebben az esetben a debreceni törvényhatóság szinte valamennyi tisztviselője) meghatározott időszakban (ebben az esetben 1918. október 31. és 1919. augusztus 1. között) tanúsított magatartását, s döntenek arról, hogy az adott személy olyan viselkedést tanúsított-e, amely, elsősorban erkölcsileg „tisztá” vagy legalább menthető, azaz igazolható. Erről rendszerint valamilyen írásos okmányt állítottak ki. A visszarendeződés idején⁵ azonban e különböző testületek olyan gyorsasággal és oly nagy számban jelentek meg, hogy az inkonzisztens és a jogos érdekeket sértő joggyakorlat elterjedését megelőzendő a Belügyminisztérium 1920 márciusában rendeletet bocsátott ki, amelyben szabályozta az igazolási eljárás menetét, miközben meghagyta az egyesületeknek (e fogalom alá akkor jóval több jogi személyiséggel rendelkező társulás tartozott) a választás jogát, hogy kívánnak-e ilyen bizottságot állítani, vagy sem.⁶ Számos egyetem, minisztérium, magánszervezet, s nem utolsósorban törvényhatóság élt e lehetőséggel.⁷ Már itt fontos azt megemlítenünk, hogy más, e tárgykört szabályozó jogforrás hiányában ezt, a kifejezetten az egyesületekre „szabott” rendeletet alkalmazta

³ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k., 1. és 2. d.

⁴ Debrecenben másik példa lehet az egyetem dolgozóit érintő igazolási eljárási hullám (Balogh, 2014: 282–283.), csakúgy mint más egyetemeken is. Takács, 2018: 97.

⁵ Az 1920. évi I. törvénycikk elfogadását követően.

⁶ 15008/1920. BM rendelet 1–2. §

⁷ Példának okáért a Budapesti Tudományegyetem jogi kara is így tett, erről: Szivós, 2021: 37–45

megfelelően a törvényhatóság igazolóbizottsága is. (Azon kérdés megválaszolása, hogy ez országos tendencia volt-e, további kutatásokat igényelne). Továbbá a bírói kar tagjai sem kerülhették el az igazolási, illetve fegyelmi eljárásokat ebben az időszakban.⁸

Debrecen szabad királyi város törvényhatósági közgyűlése még 1919-ben megszavazta azt a határozatot,⁹ amely szerint egy ilyen célt szolgáló bizottságot hoz létre a törvényhatósági „tisztviselők és alkalmazottak Tanácsköztársaság alatti magatartásának vizsgálására.” Ilyen személyek voltak a városi közigazgatási szerveknél, valamint a város tulajdonában álló vállalatoknál dolgozók. A bizottság elnöke dr. Balthazár Dezső – az egyébként jogász végzettségű – református püspök lett. A Balthazár-féle testület tagjai dr. Haendel Vilmos (1920. január 9-én kilépett),¹⁰ dr. Kun Béla¹¹ (1920. május 3-án kilépett), Komlóssy Dezső, Kertész Imre, és Balogh István voltak.¹² Bár később – mint azt alább látni fogjuk – a taglétszám csökkent, a bizottság még így is megfelelt a később kibocsátott rendeletnek, amely előírta, hogy a létszám négy főnél kevesebb nem lehet.¹³

A bizottság előzetesen, tekintve, hogy az azt létrehozó határozat kimondta, a fent megjelölt kategóriákba tartozó valamennyi személlyel szemben az igazolási eljárás hivatalból indul meg, egy felhívást tett közzé 1919. december 21-én. Ez úgy szolgálta a gyorsabb ügymenetet, hogy az abban feltett kérdésekre a tisztviselőknek megadott határidőn belül írásban kellett válaszolniuk, s a bizottság csak a „gyanús” eseteket vizsgálta meg részletesen. A felhívás megválaszolendő kérdései a következők voltak:

- „1. Tett- e valami indítványt, javaslatot, kezdeményezést szóval vagy írásban, ami ellentétben állott hazánk alkotmányával, vagy a nemzeti állam jogi rendjével?
2. Ajánlkozott- e olyan ténykedésre, ami ellentétben áll hazánk törvényeivel és törvényes jogszabályaival? 3. Hajtott- e végre olyan intézkedést, mely a törvényekkel és egyéb törvényes szabályokkal ellentétben állt?
4. Hagyott- e végrehajthatlanul törvényben, törvényes kormányrendeletben vagy szabályrendeletben megszabott hivatalos feladatot, anélkül, hogy a végrehajtás mellőzésére felsőbb hatóságtól utasítást kapott volna?
5. Fogadott- e el megbízást, állást, hivatali forradalmi szervtől? Vagy tett- e kísérletet ilyennek a maga számára kieszközlésre?

⁸ Schlachta, 2021: 267–269

⁹ 99/1919. bkgy. határozat

¹⁰ A választás valószínűleg azért esett a bizottság szervezésekor Haendelre, mert egyrészt háborút megjárta kitüntetett katona volt és 1916-tól udvari tanácsosi, illetve nemesi címet nyert Ferenc Józseftől, tehát kellő tekintéllyel bírt, másrészt a tanácskormány idején politikai nézetei miatt fogságban volt, így módon e korszakbeli működése feddhetetlenségéhez kétség sem férhetett. P. Szabó, 2002: 237–238.; P. Szabó, 2020: 20–21.

¹¹ Kun Béla egyetemi pályafutása mellett megbecsült tagja volt a debreceni közéletnek, 1916-tól a törvényhatósági bizottság tagjává választották, vagyis beelátott a helyi közigazgatás működésébe. Csohány, 2002: 135. Valószínűleg e két tényező tette alkalmassá az igazolóbizottsági tagságra.

¹² MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. (A Balthazár-féle igazolóbizottság jegyzőkönyvei)

¹³ 15008/1920. BM rendelet 3. §

6. Vett- e részt kényszerítés nélkül 1918. október 31. után, vagy közvetlenül azt megelőzően olyan népgyűlésen, szakszervezeti vagy más gyűléseken, melyeknek célja a fennálló jogi és társadalmi rend erőszakos megváltoztatása volt?
7. Tartott- e beszédet ilyen gyűlésen?
8. Vett- e részt olyan egyesülésben vagy mozgalomban, mely a fennálló jogi és társadalmi rend erőszakos megváltoztatására törekedett?
9. Vett- e részt egyeseknek hivatalukból elmozdítása, szabadságukban korlátozása vagy megfélemlítése céljából véghezvitt cselekményekben, vagy volt- e előzetes tudomása ilyen cselekmények tervezéséről?
10. Adott- e vagy rendelt- e adni pénzt vagy más vagyoni értéket a magáéból vagy közvagyonból forradalmi törekvések támogatására, vagy a forradalomban közreműködő emberek segítségére?
11. Folytatott- e társadalmi érintkezést a forradalmi mozgalomban élénken résztvevő emberekkel s ha igen, folytatása volt-e ez a forradalom előtt már fennállt érintkezésnek, vagy csak a forradalom alatt keletkezett?”¹⁴

Az alakuló ülésre a felhívás közzététele után két nappal, 1919. december 23-án került sor, ám a tényleges működést csak az új évben kezdték meg.¹⁵ Az első érdemi ülésre 1920. január 9-én került sor.¹⁶ Számos ülés jegyzőkönyve tanúsítja, hogy a bizottság nem csupán az írásos válaszadások alapján járt el, hanem néhány esetben lakossági bejelentések is munkájuk alapját jelentették,¹⁷ s minden ilyen ügyet részletesen vizsgáltak is, legalábbis a ránk maradt dokumentáció erre enged következtetni. Tizenhárom tisztviselő esetén az eljárást meg sem indították, mivel e személyek ellen már bűnvádi eljárás volt folyamatban. Ezek közül néhányan a Vörös Hadsereg tagjai voltak, s mint ilyenek, erőszakos cselekményeket (vagy akár emberölést) követtek el, míg mások kisebb bűncselekmények vádjával álltak bíróság elé, s hat orvost azért vontak felelősségre, mert a vád szerint „kommunista szervezetet alapítottak”, valamint két személy ellen a forradalmi törvényszékben való szerepvállalásuk miatt indult büntetőeljárás.¹⁸ Az 1920. január 12-i és 17-i ülés alkalmával foglalkozott a bizottság a városi közalkalmazottak szakszervezetének irataival és jegyzőkönyveivel, ugyanis az ezen szervezetben való tagság már eleve alapos gyanú árnyékát vetette az eljárás alá vont személyekre. Ennek magyarázata az, hogy a szabadszervezetet néhány magasabb rangú törvényhatósági alkalmazott hozta létre, sőt alapszabályát dr. Miszti Károly, akkori tisztii főügyész fogalmazta, még a tanácskormány hatalomra kerülése előtt, érdekvédelmi célokból. E szervezet a 133 nap alatt azonban a Közalkalmazottak Országos Egyesülete debreceni fiókszerveként működött, s azon tagjai, akik nem léptek ki belőle, kommunista magatartás gyanújába ke-

¹⁴ MNL HBML IV. 1414. b. 79. d. iktatószám nélkül

¹⁵ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Pl.: MNL HBML 1403. j. 1. k. 1920. január. 12. és 13. jegyzőkönyvek

¹⁸ MNL HBML IV. 1403. j. 1. d. A proletárdiktatúra alatti szereplésükért felelősségre vont személyek kihallgatási és egyéb iratai

veredtek, mivel számos jegyzőkönyv bizonyította, hogy a szabadszervezet közgyűlése megpróbálta a város irányítását magához ragadni. Természetesen nem minden tag esetében állt meg e vád, és sokakat felmentettek a fegyelmi eljárások során. A másik, már önmagában terhelő tény a feltárt gyakorlat szerint a szabadkőműves páholyban való tagság volt. Emiatt került sor dr. Kun Béla bizottsági tag kilépésére is, mivel bebizonyosodott: maga is tag volt, bár előzőleg a páholyból kilépett.¹⁹ A későbbiek során egyre több magas rangú városi vezetőről derült ki, hogy szabadkőműves volt, így a bizottság egyik utolsó ülésének jegyzőkönyve a következőt tartalmazza: „magában véve a bizottság a szabadkőművességet terhelő adatnak nem értékelte.”²⁰ A volt tagok persze a szóbeli helytelenítést így sem úszhatták meg, bár végül mindegyiküket igazoltnak nyilvánították.

1920 februárjától kezdve a bizottság megszűnéséig a tanúkihallgatások és általában a bizonyítási eljárások lefolytatására került sor. A már hivatkozott rendelet lakonikus rövidséggel, de meghatározott néhány alapvető szabályt. Így például rögzítette a kontradiktórius jelleget,²¹ azaz az eljárást szóban kellett lefolytatni (ami persze nem zárta ki az írásos bizonyítási eszközöket, például jegyzőkönyvek, igazolások, iratok), előírta a kötelező jegyzőkönyvvezetést,²² a szóbeli és az egyszerű többségű döntéshozatal elvét (szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött).²³ A tanúk kihallgatását két-két fő végezte eleinte, azonban április 29-től teljes tanácsban foganatosítottak minden eljárási cselekményt, így a tanúk kihallgatását is.²⁴ Ez azért volt jobb megoldás, mert a döntéshozatal során mindig a teljes bizottság hozta meg a határozatot, s ennek ily módon voltak olyan tagjai, akik, jóllehet, nem közvetlenül a tanúktól szereztek tudomást az egyes tényállásokról, mégis eldönthették az ügy végkimenetelét, akár a megfelelő rálátás hiányában is. Márpedig a modern értelemben vett jogszolgáltatás (mivel a jelen esetben kvázi bírói testület járt el) alapvető kritériuma az, hogy az ügyben döntő jogalkalmazó közvetlenül észlelje a döntését megalapozó tényezőket.

A bizottság hatáskörét illetően két dolgot érdemes megemlítenünk. Az első, hogy milyen jellegű döntéseket hozhat. A BM rendelet kimondta, hogy a magáncélú egyesületek esetén csak felmentő vagy az egyesületből kizáró döntés születhet.²⁵ Ám az állami szerveknél némileg más volt a helyzet, hiszen a törvényhatósági közgyűlés egy ad hoc bizottsága nem foszthatta meg a tisztviselőket állásuktól és nem sodorhatta veszélybe az ő vagy családjuk egzisztenciáját. Ezért az a döntés született, hogy a bizottság csupán javaslatot tehet a tisztviselő felettesének arra vonatkozóan, hogy az eljárás alá vont személyt igazolja, elbocsátani javasolja, fegyelmi vizsgálat lefolytatását javasolja ellene vagy egyéb más, enyhe szankciót alkalmaz vele szemben. Ez utóbbit a bizottság saját hatás-

¹⁹ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. május. 03. jegyzőkönyv

²⁰ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. szeptember 8. jegyzőkönyv

²¹ 15008/1920. BM rendelet 4. §

²² Uo.

²³ 15008/1920. BM rendelet 5. §

²⁴ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. április. 29. jegyzőkönyv

²⁵ 15008/1920. BM rendelet 5. §

körében gyakorolhatta, s ilyen fenyték volt például a tiszteletbeli címtől való megfosztás, vagy a tanúsított viselkedés helytelenítése. Azt, hogy a bizottság döntése nem bírt kötelező erővel, jól szemlélteti, hogy míg a testület 38 tisztviselővel szemben javasolta a fegyelmi vizsgálatot, addig azt ténylegesen csupán kilenccel szemben folytatták le, s annak is többsége felmentéssel végződött.²⁶ A rendelet az egyesületek esetében nem biztosított jogorvoslatot az érdemi döntéssel szemben, ha az eljárás alá vont személy azonban alaki jogi szabálysértést észlelt a folyamat során, a törvényhatóság első tisztviselőjéhez fordulhatott panasszal 15 napon belül, illetve másodfokú (az egész eljárást tekintve harmadfokú) szervként ebben az esetben a belügyminiszter járt el. A törvényhatóságok esetében természetesen – mivel a döntés nem volt kötelező erejű, csupán ajánlás, így – értelmetlen lett volna jogorvoslatot biztosítani ellene, bár a tiszteletbeli címtől való megfosztás esetén talán méltányosabb lett volna a jogorvoslati lehetőség biztosítása. A másik érdekesség, hogy a bizottság hatásköre idomult a közigazgatási szervezet hierarchiához. Példának okáért a Debreczeni Kerületi Munkásbiztosító Pénztár alkalmazottjaival szemben, bár az eljárás itt indult meg, utóbb a bizottság azt megszüntette, mivel a pénztári tagok esetében a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium (tehát egy magasabb szintű szerv) igazolóbizottsága volt jogosult eljárni.²⁷

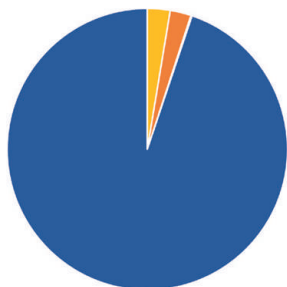
A Balthazar-féle igazolóbizottság 1920. szeptember 29-én tartotta utolsó, 26. ülését. Kilenc hónapos működése során valamivel több mint 1450 igazolási eljárást folytatott le és 75 tisztviselővel szemben javasolta valamilyen szankció kiszabását, ebből 35 esetben a tisztviselő állásából való azonnali elbocsátását. E felelősségre vonási folyamat befejezéséről a debreceni közigazgatási bizottság 1921. január 5-i határozatának szövege értesített mindenkit: „A Kormányzó Ur Öföméltósága, a Kormány és általában az új politikai irányzat – a múltat áthidalva – a kiengesztelődés útjára lépett, a megbosszúlás politikájától eltért s vissza akar mindenkit bocsátani régi munkaköréhez, kövesse a közigazgatási bizottság is azt az utat s mivel nagyon sok tisztviselő, olyan is, akinek távolléte igen nagy kárára a közigazgatásnak, eljárás alatt áll – vétessék minden egyes elrendelt fegyelmi ügy revízió alá, de különösen a felfüggesztéssel kapcsolatos ügyek.”

²⁶ V.ö.: MNL HBML IV. 1414. b. 79. és 80. d. vonatkozó tételei. Az eljárások száma máshol is erőteljesen nőtt; a budapesti adatok ezt jól szemléltetik. Csizmadia Andor egyik tanulmánya szerint a budapesti közigazgatási területen 1919 és 1943 között a fegyelmi eljárások több, mint 25%-a indult a tisztviselők Tanácsköztársaságban való működése miatt, ami összességében elég magas arány. Talán még árulkodóbb az évek szerinti megoszlás: 1919-ben 130 ilyen ügy indult, s a következő években az arány visszaállt normál állapotába: 1920-ban 20, 1921-ben 47. Csizmadia, 1982: 829.

²⁷ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. július. 4-én kelt hivatalos levél

Az eljárások során bizonyítékként felhasznált egyik fotó, amin a Tanácsköztársaság idején vezető pozíciót betöltő személyek láthatók. (MNL HBML 1403. j. 3. d.)

Az eljárások eredményei

- Elbocsátás
- Fegyelmi eljárás lefolytatása
- Igazoltnak tekintett

Levéltári források és szakirodalom

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

1403. j. = Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Balthazar-féle Igazolói Bizottság iratai

1414. b. = Debrecen Város Közigazgatási Bizottságának iratai. Ügyviteli iratok

Balogh, 2014 = Balogh Judit: Krasznarécsei Mártonffy Marczel (1875–1943). 279–296. In: P. Szabó Béla (szerk.): „ernyedetlen szorgalommal...” A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949). Debrecen, 2014.

- P. Szabó, 2002 = P. Szabó Béla: Szepesváraljai Haendel Vilmos: A vitatott politika-professzor. 235–281. In: P. Szabó Béla- Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947). Debrecen, 2002.
- P. Szabó, 2020 = P. Szabó Béla: Haendel Vilmos jogászprofesszor, a Debreceni M. Kir. Tisza István- Tudományegyetem 1942/43. tanévi rector magnificusa. Gerundium, 2020. 1–2. sz. 15–48.
- Csizmadia, 1982 = Csizmadia Andor: Fegyelmi jog a közigazgatásban a két világháború között. Állam és Igazgatás 1983. 9. sz. 821–830.
- Csohány, 2002 = Csohány János: Szentpéteri Kun Béla: A tudós egyházbiztos és sokoldalú szervező. In P. Szabó Béla- Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915-1947). Debrecen, 2002. 131–153.
- Koi-Schweitzer, 2020= Koi Gyula- Schweitzer Gábor: A levéltári kutatás. In Jakab András- Sebők Miklós (szerk.): Empirikus jogi kutatások, Budapest, 2020. 477–496.
- Schlachta, 2021= Schlachta Boglárka Lilla: Adalékok a bírói hivatás történetéhez a Budapest Főváros Levéltárában feltárt iratok tükrében (1890-1938). In Szikora Veronika- Balogh Judit (szerk.): Díjnyertes gondolatok: Tanulmányok a 35. OTDK Állam- és Jogtudományi szekciójának első helyezett szerzőitől. Debrecen, 2021. 257–280.
- Szivós, 2021= Szivós Kristóf: A Tanácsköztársaság után felállított igazolóbizottság körüli vita a Budapesti Tudományegyetem jogi karán. Jogtörténeti Szemle, 2021. 4. szám 37–45.
- Takács, 2018= Takács Péter: „Most már nincs magánjog, nincs közjog, szüntessék be az előadásokat.” Szladits Károly tanúvallomása a népbiztosok perében (1920). Jogtörténeti Szemle 2018. 3-4. szám 97–104.